

Г. Стефанюк (Івано-Франківськ)

ПОЛІТИКА НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ЩОДО СХІДНОГАЛИЦЬКОГО СОЦІУМУ У 1941–1944 рр.

Німеччина у війні проти СРСР виробила конкретні проекти встановлення на Сході “нового порядку” – тобто визначення характеру окупаційного режиму на захоплених Третім Райхом територіях. Існували три найвірогідніші можливості визначення їхньої долі: 1) надати їм певних форм офіційно суверенних, але насправді прямо залежних від Райху держав; 2) встановити надзвичайний режим окупації із збереженням за Німеччиною “свободи рук” (тобто можливості на свій розсуд змінювати політичний курс на захоплених східних землях); 3) приєднати завойовані території до складу Райху і здійснювати їхню колонізацію. Жодний з цих планів не міг бути втілений в життя до його затвердження райхсканцлером Німеччини А. Гітлером, який, після деяких вагань, зупинився на другому з цих варіантів.

Успіхи Вермахту на початку воєнних дій проти СРСР утвердили А. Гітлера в думці про недоцільність підтримки Німеччиною ідеї створення незалежних держав на Сході Європи подібно до того, як це було під час Першої світової війни у 1918 р.¹ Україна та інші країни Східної Європи, згідно з попередніми розрахунками німецького фіурера, мали перебувати у цілковитій залежності від Третього Райху, а їхня територія повинна бути розділеною, а з часом й колонізованою німецькими поселенцями. Німеччині потрібні були лише промислові ресурси і дешева робоча сила.

За стратегічними планами верховного командування Вермахту, один з головних військових ударів було спрямовано на територію України. Справа в тому, що А. Гітлер та його штаб вбачали в українських землях передусім важливу сировинну і продовольчу базу для подальшого продовження війни. Без українського промислового і сільськогосподарського комплексу таке продовження вважалося для Німеччини доволі проблематичним. Тому й всі плани та стратегічні розробки направлялися на так звану “блискавичну війну” (“бліцкриг”).

Нацистська Німеччина розглядала українське питання в контексті своєї глобальної зовнішньої політики, якою передбачалося створення найбільшої у світі німецької імперії. У цих планах Україні відводилась особлива роль, як країні з величезними економічними можливостями і сприятливим географічним становищем, що заклало б основи могутності Райху і завоювання для нього життєвого простору (“лебенсрауму”) на Сході. При цьому зовсім ігнорувалися національні

і політичні інтереси українців. “Мені потрібна Україна, – відверто говорив А. Гітлер, – щоб нас не змогли ослабити голодом, як то було під час попередньої війни”². А райхсміністр східних окупованих територій А. Розенберг так визначав роль України в Третньому Райху: “Завдання України полягає в тому, щоб забезпечити продуктами харчування Німеччину і Європу, а континент – сировиною”³.

Не готова воєнними діями загарбати Україну, Німеччина вже з початку 1939 р. намагалася дипломатичними методами отримати доступ до українських багатств. Підписавши 23 серпня того ж року німецько-радянський пакт про ненапад і додатковий секретний протокол, який визначив сфери впливу цих двох держав у Східній Європі, А. Ріббентроп і В. Молотов передбачили поділ між ними території Польщі та західноукраїнських земель, що входили тоді до її складу.

Потрібно сказати, що наміри А. Розенберга, навіть висловлені з тактичних міркувань, щодо схилання українців на свій бік, не поділялися А. Гітлером та його найближчими прибічниками. Вони планували для всіх країн європейського Сходу нещадний окупаційний режим, цілковито ігноруючи прагнення народів до самостійності і незалежності. Це особливо виразно проявилось тоді, коли українці відверто стали на шлях реалізації своєї національної мети. Зокрема, 30 червня 1941 р. у Львові було проголошено Акт відновлення Української держави, у першому пункті якого зазначалося, що “волею українського народу ОУН під проводом С. Бандери проголошує відновлення Української держави”⁴.

Німецькі загарбники в липні 1941 р. окупували західні області УРСР, а до кінця листопада – майже всю Україну і приступили до виконання своїх задумів.

Україна, яка на початку війни входила до СРСР, та інші країни Східної Європи, згідно з попередніми розрахунками нацистського фюрера, мали перебувати у цілковитій залежності від Третього Райху. В такому ж ракурсі визначалася і роль Східної Галичини, доля якої була вирішена А. Гітлером 16 липня 1941 р. під час наради за участю райхсміністра А. Розенберга та шефа райхсканцелярії нацистської партії М. Бормана. Обгрунтовуючи необхідність поділу українських земель, А. Гітлер вказав, що колишня “австрійська Галичина повинна стати областю німецького Райху”⁵. Потім він подав на обговорення питання про доцільність приєднання Східної Галичини до Генеральної Губернії окупованих польських земель. “Після обміну думками, – було занотовано у стенограмі наради, – фюрер вирішив не передавати цієї частини Генеральній Губернії, а лише підпорядкувати її за сумісництвом райхсміністрові Г. Франку”⁶.

Українська рада сеньйорів у Львові як найвищий представницький орган всього українського громадянства, була надзвичайно стурбована з приводу того, що Галичина мала увійти до складу Генерального Губернаторства. У зв’язку з цим рада відправила райхсміністру закордонних справ Й. Ріббентропу телеграму

протесту, в якій зазначалося: “Український народ, який пережив польську неволю і жахливий більшовицький терор, завжди готовий пожертвувати своїм життям задля національної ідеї. У випадку анексії Західної України Генеральним Губернаторством, він міг би зреагувати таким чином, що Українська рада сеньйорів не могла б узяти подальшої відповідальності за наслідки. Єдиний доречний шлях, який міг би задовольнити справедливі вимоги українського народу, а також сприяв би важливим інтересам Великої Німеччини, – є проголошення самостійної Української держави”⁷.

Наказом від 17 липня 1941 р. А. Гітлер визначив, що управління Галичиною, яка раніше перебувала у складі Польщі, переходить до генерал-губернатора Генерального Губернаторства Г. Франка. 1 серпня 1941 р. на підставі його ж декретів від 17 та 22 липня того ж року і за розпорядженням Г. Франка Галичина була офіційно приєднана до Генеральної Губернії⁸. Згідно його ж вказівок Дрогобицька, Львівська, Станіславська та Тернопільська області (за винятком її північних районів) загальною площею 48081 км² з населенням 4789 тис. мешканців утворили дистрикт Галичина. Однак включення Галичини до Генерального Губернаторства спричинило окремі суперечки. У так званій “Урядовій нотатці Міністерства закордонних справ у Берліні від уряду Генерального Губернаторства у Кракові для Міністерства закордонних справ у Берліні про українське питання” від 28 вересня 1941 р. вказувалося: “Генеральне Губернаторство повинно залишитися “окраїнною землею” тривкіше інтегрованої складової Райху; просування вперед східного кордону цієї “окраїнної землі” повинно розглядатися як необхідний фактор безпеки. Після того, як Східна Галичина вже відійшла до Генерального Губернаторства, пожвавилися “тенденції до об’єднання”. Це стосується: а) Волині – щоб покращити базу постачання продовольством Генерального Губернаторства; б) так зване Полісся... З області Полісся Генеральне Губернаторство хотіло б усунути небажані для нього або менш бажані (неповноцінні) елементи населення”⁹. Тут же зазначалося: “Ці наміри Генерального Губернаторства зазнали поразки. Названі під а) та б) області залишаються у складі Райхскомісаріату Україна (Волинь) або ж мають до нього відійти (Полісся)”¹⁰.

Однак погляди керівної верхівки Райху в цьому питанні частково розходились. Так, райхсміністр східних окупованих територій А. Розенберг визнав помилковим те, що райони навколо Львова підпорядковувалися адміністративному керівництву Генеральної Губернії, яка була створена Німеччиною 12 жовтня 1939 р. на території Польщі як колонія з тоталітарним устроєм¹¹. (Слід відзначити, що Генеральна Губернія складалася з чотирьох територіально-адміністративних одиниць – дистриктів: Краківського, Люблінського, Радомського і Варшавського. Українські етнічні землі – Холмщина, Підляшшя, Засяння і Лемківщина – ввійшли до Краківського дистрикту). Він наголошував про потребу надати Україні переваги аж до створення тут незалежної держави. В Україні, на думку А. Розенберга, необхідно “звернути увагу на культурний

аспект, треба розбудити історичну свідомість українців”¹². Він вважав, що “в Україні повинні бути здійснені певні заходи, аж до відновлення самостійності”¹³.

Генерал-губернатор Г. Франк був дуже задоволений розширенням території Генеральної Губернії. Він обіцяв негайно “впрягти населення у продуктивну працю” на службу Райху і, особливо враховуючи довготривалі плани колонізації, “зробити з Генеральної Губернії резервуар робочої сили для Райху, резервуар умиротворений та економічно врівноважений”¹⁴.

Новоутворений п’ятий дистрикт Галичина складався з Бережанського (Бережанський, Бучацький, Підгаєцький повіти), Городенківського (Городенківський і Товмацький повіти), Городоцького (Городоцький і Яворівський повіти), Дрогобицького (Дрогобицький повіт), Золочівського (Золочівський, Бродівський і Перемишлянський повіти), Калуського (Волинський і Калуський повіти), Кам’яно-Струмилівського (Кам’яно-Струмилівський, Радехівський і Сокальський повіти), Коломийського (Коломийський, Косівський і Снятинський повіти), Львівського (Бібрський, Жовківський і Львівський повіти), Рава-Руського (Любачівський і Рава-Руський повіти), Самбірського (Самбірський і Турківський повіти), Станіславівського (Делятинський, Надвірнянський, Рогатинський і Станіславівський повіти), Судово-Вишнянського (Мостиський, Рудківський, Судово-Вишнянський повіти), Стрийського (Жидачівський, Стрийський і Ходорівський повіти), Тернопільського (Збаразький, Зборівський, Скалатський, Тернопільський і Терехівський повіти) округів. Окремий, 16-ий округ, творило місто Львів, яке було розділене на чотири дільниці: німецьку, польську, українську і єврейську¹⁵.

З огляду на географічне та історичне становище, Галичина трактувалася німцями не як окупована територія, а як регіон, безпосередньо підпорядкований Райху, а в майбутньому – його складова частина. Саме це визначало дещо відмінне ставлення німецької влади до регіону. Як згадував у своїх мемуарах голова Українського крайового комітету у Львові К. Паньківський, те, що Галичина була колись частиною Австрійської держави, відіграло певну роль у трактуванні німцями Галичини і галицьких українців. Участь багатьох німців у лавах Галицької армії у 1918–1920 рр., таких, як колишній підполковник УГА А. Бізанц, колишній сотник УГА професор Г. Кох, також мала своє значення. Згадка про ті часи позитивно підкреслювалася окремими німецькими керівниками, починаючи від губернатора. Тому, при всіх труднощах життя, українці як національна спільнота мали внаслідок цього дещо кращі політичні умови¹⁶.

З утворенням дистрикту адміністрації округів, повітів і великих міст очолювали представники німецької військової адміністрації. За політичною ситуацією на теренах округ слідкувало гестапо, а за громадським порядком – жандармерія. Замість ліквідованих українських органів самоуправління, з ініціативи Українського Центрального Комітету, очолюваного проф. В. Кубійовичем, на території дистрикту Галичина були створені структури Комітету, які стали допоміжними

органами у співпраці з німецькими адміністраціями на місцях. Невдовзі в усіх округах дистрикту були створені в межах округ окружні комітети, в повітах – повітові, районні, волосні, а в селах Український Краєвий Комітет представляли “мужі довір’я”. УКК та його відділи на місцях виконували роль допоміжних посередницьких структур, що займалися господарськими та культурно-освітніми справами, а також “допомагали німецькому народові в його боротьбі з більшовизмом, яка рівночасно є нашою боротьбою з найстрашнішим ворогом України”¹⁷.

У Галичині були об’єктивно кращі умови для діяльності українських організацій. Тут, на відміну від інших територій, українці становили переважну більшість – 70 % населення (приблизно 5 млн. осіб)¹⁸. Національне і громадське життя мало в Галичині глибші і міцніші традиції. Українці мали гімназії і своє видавництво, мережу культурно-освітніх молодіжних організацій. Лише в Галичині діяли вищі навчальні заклади, а народні і фахові школи були державними.

Слід відзначити, що до українського населення німецька цивільна і військова адміністрації ставилися лояльно. Від них вимагалось, насамперед, не порушувати громадського спокою і вчасно здавати контингент (продовольчий податок). На цьому постійно наголошували у своїх виступах та розпорядженнях губернатора д-р Ляш та генерал-губернатор д-р Франк.

Окрім того, фінансовий референт Українського окружного комітету в Раві Руській оголосив, що обов’язком кожного свідомого українця було сплачування так званого національного податку до УЦК у Львові. Навіть учителі, як і інші громадяни, мали виконувати свій національний обов’язок. Всі вчителі народних шкіл сплачували такі податки: 1) одружені – 1% від місячної заробітної плати, неодружені – 2%; 2) річний – у розмірі 1 злотого від кожного морга (0,60 га) уживаної землі¹⁹. Народні школи зобов’язували проводити акцію зі збору лікарської сировини, вказуючи, що в період війни це завдання є обов’язковим. За байдуже виконання своїх обов’язків педагогів притягували до відповідальності. Водночас влада наголошувала, що “учителі, які всеціло віддадуться в час ферій збиранню лікарської сировини і викажуться відповідно високими кількостями, можуть бути звільнені від обов’язку примусової шеститижневої праці при жнивах в Лігеншафтах”²⁰.

За невиконання контингенту застосовувалися різні види покарання, такі як розстріл, конфіскація майна, тюремне ув’язнення, примусові роботи в таборах праці, вивезення до Німеччини, штрафи. І, навпаки, для тих, хто вчасно розраховувався з податками, були встановлені різні винагороди і заохочення.

Німці, як і “совіти”, також практикували винагороду кількома пляшками горілки господарів, сільських і волосних старост за виконання плану контингенту. Різниця між ними і більшовиками була тільки в тому, що ні військові, ні цивільні німецькі чиновники не дозволяли собі так часто випивати у робочий час, особливо під час перевірок по селах, як це робили радянсько-партійні чиновники²¹.

У політиці Третього Райху щодо мешканців Галичини української та польської національності важко прослідкувати якусь єдину чітку лінію. Характерною ознакою цієї політики було позбавлення і перших, і других громадянських прав. Надання переваги полякам проти українців і українцям проти поляків в окремих сферах життя стало закономірним наслідком здійснюваного нацистами принципу “поділяй і владарюй”.

Зовсім по іншому, ніж до українців та поляків, ставилися німці в Галичині до єврейського населення. Для цього були свої історичні причини, не пов’язані з українцями. Нацисти вважали, що “більшовицька радянська держава” – це “спроба євреїв встановити у двадцятому столітті світове панування”. Тому в директиві верховного командування Вермахту від 12 вересня 1941 р. вказувалося, що “боротьба проти більшовизму вимагає нещадних і енергійних дій, насамперед проти євреїв, котрі є головними носіями більшовизму”²².

Потреба скеровувати людей до робіт, пов’язаних з їхнім основним заняттям, вимагала диференційованого підходу у ставленні окупаційних органів влади до різних груп населення. Як сільське, так і міське населення було зобов’язане беззаперечно виконувати усі розпорядження окупаційної влади, зокрема працювати і беззаперечно виконувати накази німецької адміністрації. Для дистрикту Галичина був характерний низький рівень соціального захисту місцевих жителів, обмежені можливості якого німецька адміністрація пояснювала труднощами воєнного часу. У соціальному відношенні гітлерівський “новий порядок” в Галичині зводився до інтенсивної експлуатації різних соціальних груп краю. Позбавлені основних громадянських прав, різноманітні суспільні категорії населення Галичини в екстримальних умовах війни і окупаційного режиму опинилися у вкрай важких обставинах існування.

Втілюючи в життя власну соціальну політику на окупованих землях, німецькі інстанції керувалися прагненням якнайбільшої експлуатації місцевого населення в інтересах Райху. З цією метою райхсміністр східних окупованих територій А. Розенберг 5 серпня 1941 р. видав розпорядження, в якому говорилося: “Зобов’язаним до праці вважається кожний здібний до неї. Зобов’язаним до праці по спеціальності вважається той, хто вивчив ту чи іншу спеціальність”²³. На підставі розпорядження райхсміністра від 19 грудня 1941 р., для місцевих мешканців віком від 18 до 45 років було “запроваджено обов’язок праці”. У свою чергу на дистрикт Галичина поширювалось таке ж розпорядження уряду Генеральної Губернії для місцевих мешканців віком від 18 до 60 років²⁴. Проте до виконання цих зобов’язань часто залучалися підлітки до 18 та люди, віком понад 60 років. Упродовж серпня 1941-липня 1944 рр. на дистрикт Галичина було поширене розпорядження про примусове використання учнів як робочої сили та відправлення їх працювати у Німеччину²⁵.

Таким чином, маніпулювання нацистською верхівкою українським питанням у роки Другої світової війни переконливо довело, що А. Гітлер ніколи не розглядав його вирішення в інтересах українського народу. Доля окупованих територій цікавила його лише під кутом зору успішної реалізації своїх агресивних

планів. Галичина мала стати одним із перших етапів, початковим кроком в їх здобутті. Як і решті українських земель, Галичині була відведена роль аграрно-сировинного додатку Райху. Нацистська політика була спрямована на те, щоб тримати в покорі, порядку, спокої, дисципліні, спонукати або примусити працювати підлегле населення.

¹ Hillgruber A. Der Zweite. Weltkrieg 1939-1949: Kriegsziele und Strategie der grossen Mächte. 5. Auflage. – Stuttgart – Berlin – Köln: Verlag W. Kolhammer, 1989. – 1975. – S. 98.

² Антонюк Н.В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 рр.). – Львів, 1997. – С. 11.

³ Германский империализм и вторая мировая война // Матер. научн. конф. истории СССР и ГДР в Берлине 14–19 декабря 1950 г. – М., 1961. – С. 22.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4620, оп. 3, спр. 378, арк. 53.

⁵ Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.). – М., 1968. – С. 49.

⁶ Там само. – С. 50.

⁷ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Зб. док. і матер. – Львів-Київ, 2001. – С. 199.

⁸ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р-35, оп. 5, спр. 13, арк. 10.

⁹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Зб. док. і матер. – Львів-Київ, 2001. – С. 408.

¹⁰ Там само.

¹¹ Антонюк Н.В. Назв. праця. – С. 11.

¹² Корчак-Гордінський О. Замість вигадок. Українська проблематика в західних політико-дипломатичних джерелах. Документи, рецензії, спогади. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 142.

¹³ Там само. – С. 143.

¹⁴ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993. – С. 130.

¹⁵ Українське слово. – 1941. – 15 серп.

¹⁶ Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк, Торонто, 1965. – С. 13.

¹⁷ Калуський голос. – 1942. – 11 січн.

¹⁸ Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів, 1992. – С. 121.

¹⁹ ДАЛО. – Ф. Р-8, оп. 1, спр. 1255, арк.. 1.

²⁰ Там само. – Арк.. 7.

²¹ Андрухів І., Кам'янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 96.

²² Там само. – С. 73.

²³ ЦДАВОВ України. – Ф.1, оп. 70, спр. 8, арк. 2.

²⁴ ДАЛО. – Ф. Р-35, оп. 12, спр. 67, арк. 22.

²⁵ Там само. – Спр. 232, арк. 22.